

KUMUK TÜRKÇESİNDE İSİM HÂL EKLERİ

Zeki KAYMAZ*

Kumuklar, Özerk Dağıstan Cumhuriyeti "nin Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt Karabudakkent Kayakent, Kaytak kasaba ve bölgeleriyle Mahaçkale, İzberbaş, Buynak ve Derbent şehirlerinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Özerk Ççen-İnguş ve Özerk Kuzey Ossetin bölgelerinde de küçük topluluklar halinde Kumuklar yaşamaktadır. Kunnıklann konuştuğu Kumuk Türkçesi ise Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında "Kıpçak" grubu içerisinde yer almaktadır. Bugün Kunnıklann Dağıstan'daki nüfuslarının 400.000'e yaklaştığı tahmin edilmektedir.

Kumuk Türkçesi nin üç ağzı vardır. Hasavyurt ağzı (kuzey) 2. Buynak ağzı (orta) 3. Haydak (Kaytak) ağzı (güney). Kumuk Türkleri önce Arap alfabesini 1928-1938 yılları arasında da Latin alfabesini kullanmışlardır. 1938'den bu yana ise Kiril alfabesini kullanmaktadırlar. Sovyet İhtilali'nden sonra Kumuk Türkçesi yazı dili İnlini almış, Buynak ve Hasavyurt ağzları bu yazı dilini oluşturmuştur.

Biz bu yazımızda Kumuk Türkçesindeki isim hal ekleri üzerinde duracağız. Kumuk Türkçesinde kullanılan isim hal eklerinin daha iyi anlaşılması için, hal kavramı ile Türk dilinde kullanılan isim hal eklerinin sayısı, kullanılışları ve ilgili terimler hususunda kısa bir değerlendirme yapmak gerekir.

Hal (casus), adları fiillerle veya adların adlarla olan çeşitli münasebetlerini bildiren bir gramer kategorisidir.¹ Prof. Dr. Zeynep Korkmaz ise hal kavramını "ismin cümle içinde bulunduğu dilbilgisi şekli; yalın veya eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durum" biçiminde tanımlamaktadır.² Hal ekleri ise adların adlarla ve fiillerle olan İlgisini sağlayan ve cümlenin anlamına tesir eden isim çekimi ekleridir.

Bugün Türk dilinde kullanılan isim hal eklerinin sayısı hakkında bilim adamları arasında tam bir birlik yoktur. Konu ile ilgili eserler ve araştırmalar incelendiğinde, hal eklerinde çoğunluğun kabul ettiği sayı altıdır: 1. Yalın hal 2. İlgili hali 3. Yükleme hali 4. Yönelme hali 5. Bulunma hali 6. Çıkma hali. Biz de Kumuk Türkçesindeki isim hal eklerini bu başlıklar altında inceleyeceğiz.

Hal eklerini incelerken karşımıza çıkan diğer bir zorluk da ekler için kullanılan isimlerde bir birliğin olmayışındır. Çeşitli yayınlarda uluslar arası tenninolojiyi

* Doç. Dr. İİÜ. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

¹ Muharrem ERGİN, Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yay., İstanbul 1985, s. 226.

² Zeynep KORKMAZ, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK. Yay., Ankara 1992, s. 77.

İngilizce, Almanca ve Fransızca şekilleriyle ayrı ayrı kullananların yanında Türkçelerini de kullananlar vardır. Türkçe terimlerin kullanılması sevindirici bir durum olmakla birlikte bunda da tam bir birlik sağlanamadığı görülmektedir. Biz, bu çalışmada Prof. Dr. Zeynep Korkmazın Gramer Terimleri Sözlüğü'ndeki terimlere uyduk, ayrıca Kumuk Türkçesine has isimlendirmeleri de parantez içinde gösterdik.

1. *Yalın hal (baş hal/baş geliş)*

İsimlerin herhangi bir unsura bağlı olmayan yalın şekilleridir. İsimlerin teklik, çokluk ve iyelik şekilleri de yalın hallerdir.³ Kumuk Türkçesinde de yalın hal eksizdir.

abay "baba"	em "ilaç"
baka "kurbağa"	geme "gemi"
çabak "balık"	koy "koyun"

2. *İlgi hali (yeslik hal/yeslik geliş)*

Tamlamalarda bir ismin başka bir isimle ilgili olma halidir. Tamlamalarda tamlayan görevindeki ismi, ilgi ilişkisini ilgi hal ekini almadan da kurabilir.⁴ Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de ilgi hali eki zamirleri bazı edatlara da (uçun vb.) bağlar. Yine İlgi hali eki fiilin bildirdiği harekete göre isimlerin durumunu gösteremez. Ek, bu yönüyle diğer hal eklerinden ayrılır. İlgi hali ekini bu yönüyle değerlendiren Doç. Dr. Gürer Gülsevin, bu ekini İsim hal ekleri arasında verilmemesi ve gramerlerimizdeki yerinin tekrar gözden geçirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır.⁵ Kumuk Türkçesindeki ilgi hali ekleri şunlardır:

a. +nl 4

Kumuk Türkçesinde ilgi halinin yaygın olarak kullanılan bu şekli yüklem hali eki ile aynıdır.

eşek+ni kulağı "eşeğin kulağı"	gün+nü isivü "güneşin ısısı"
han+nı ulam "hanın oğlu"	porsuk+nu ini "porsuğun ini"
taş+m tübü "taşın dibi"	yurt+nu yagası "köyün kenarı"

Kumuk Türkçesinde bu ilgi hali ekinin yüklem hali eki olarak kullanılması ve tarihi lehçelerden Çağatay Türkçesinde de aynı kullanımın bulunması dikkati çekmektedir:

³ Muharrem ERGİN, a.g.e., s. 227.

⁴ Zeynep KORKMAZ, a.g.e., s. 87.

⁵ Gürer GÜLSEVİN, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. TDK- Yay.. Ankara 1997, s. 16.

Kumuk Türkçesinde İsim Hâl Ekleri

Afrasiyab+m oğlu "Efrasiyab'm oğlu"
bir kırkavul+nı işkenesi "bir sülünün budu"⁶

Zamir çekiminde bu ek olanı /alanı "onların"; bulanı "bunların"; şulanı "şunların"; kimleni "kimlerin"; ncleni "nelerin" şeklinde görülür. Bu çekimde çokluk ekindeki "r" düşer.

b. +14

İlgi hali eki bu şekliyle zamirlerle ve +n,+m iyelik ekleriyle biten kelimelerden sonra kullanılır. Bu ek de yükleme hali eki ile aynıdır.

aLam+ı kitabı "babamın kitabı"
gözün+ü yankı "gözünün ışığı"
özüm+ü ülkem "kendimin ülkesi"

Bu şekil şu zamirlerle kullanılır;

men+i kızardaşlanm "benim kızkardeşlerinT
mun+u kızı "bunun kızı"
on+ubaşı "onun başı"
on+u uçun "onun için"
sen+İ gelmeğin "senin gelmen"
şun+u "şunun"

c. +in

Biz ve siz çokluk şahıs zamirlerinden sonra Kumuk Türkçesinde ilgi hali için bu şekil kullanılır ve yükleme hali eki ile aynıdır.

biz+in hillabız "bizim hilemiz"
biz+in maktabibiz "bizim okulumuz"
siz+in kitabıgız "sizin kitabınız"

d. +0

Tamlamalarda tamlayan görevindeki isim, ilgi ilişkisini ilgi hali eki almadan da kurabilir. Aynı durum yani eksiz şekilde ilgi halinin gösterilebilmesi Kumuk Türkçesinde de bulunmaktadır.

maktab yaşlan "okul çocukları"

⁶ János ECKMANN, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, Yayına Hazırlayan: Osman Fikri Selikaya.. TDK. Yay., Ankara 1996, s. 119.

men yırlararını "benim şarkı söylemem"
sabır tübü "sabrın sonu"

3. *Yükleme hali (tüşüm halt/tüşüm geliş)*

Geçişli **fil** taşıyan bir cümlede fiilin doğrudan doğruya etkilediği yani fiildeki işlevin etki bakımından üzerine yüklendiği isinin içinde bulunduğu haldir.⁷ Kumuk Türkçesinde yükleme halini anlatmak için kullanılan ekler şu şekildedir:

a.+n14

aş+nı "yemeği,aşı"	aşavuguz+mi "yemeğinizi"
dcv+nü "devi"	balalarm+nı "yavrularını"
içgi+ni "içki+yi"	gözlerin+ni "gözlerini"
zaman+m "zamanı"	kcbim+ni "elbisemi"
	kızım+nı "kızını"

Bu ek, doğrudan doğruya çokluk ekinden sonra geldiğinde çokluk ekindeki "r" ünsüzü düşürülür.

balala+nı "yavruları"
gişile+ni "kişileri"
zatla+m "şeyleri"

Ek, olanı/alanı "onları"; bılaıu "bunları"; şulanı "şunları"; kimleni "kimleri"; neleni "neleri" zamirleriyle kullanılır. Bu çekimde de çokluk ekindeki "r" düşürülür.

b. +14

Yükleme hali eki bu şekliyle Kumuk Türkçesinde iyelik eklerinden ve bazı zamirlerden sonra gelmektedir.

atanı+ı "babamı"	men+i "beni"
atların+ı "atlarını"	mun+u "bunu"
kuyrugum-Hı "kuyruğumu"	on+u "onu"
tilim+i "dilimi"	sen+i "seni"
	şon+u "şunu"

⁷ Zeynep KORKMAZ, a.g.e., s. 87.

Kumuk Türkçesinde İsim Hâl Ekleri

c. +in

Yalnız belirli zamirlerle kullanılmaktadır:

biz+in "bizi"

siz+in "sizi"

c. +0

Yükleme hali iyelik ekleri üzerinde bazen eksizdir:

bann+0 berdi "varını verdi"

kalaçları birisin+0 "pastanın birisini"

kıyurugun+0 göterip "kuyruğunu kaldırıp"

onunçusun+0 "onuncusunu"

tilin+0 salıp "dilini uzatıp"

yelinim+0 tolturup "göğsümü doldurup"

4. Yönelme hali(*bagım halı/bagım gelış*)

Fiilin bildirdiği hareketin yöneldiği nesneyi karşılayan isim halidir. Kumuk Türkçesinde asıl yönelme hali eki +GA'dır. Bu ekle birlikte diğer şekiller ise şu şekildedir:

a. +GA

börü+ıge "kurtlara"

dorba+ga "torbaya"

sapar+ga "sefere"

Lüye+ge "deveye"

yerle+ge "yerlere"

biz+ge "bize"

bula+ga "bunlara"

kim+ge "kime"

ola+ga "onlara"

siz+ge "size"

şola+ga "onlara"

Örneklerden de anlaşılacağı üzere bu ek çokluk şekillerinden sonra gelirse çokluk ekindeki "r" düşürülmektedir. Yönelme hali ben ve şen şahıs zamirlerinde ise mağa "bana"; sağa "sana" şeklindedir.

b.+A

İyelik eklerinden sonra Kumuk Türkçesinde yönelme hali için +A kullanılır:

arkam+a "arkama"	anan̄+a "anana"
arkasm+a "sırtına"	için+e • "içine"
günüm+e "günüme"	muradın+a "muradına"
kulagın+a "kulağına"	tübün+e "dibine"

c + 0

Kumuk yazı dilinde yönelme halinin eksiz olarak belirtildiği şekiller de vardır. Bu şeklin yönelme hali eki olan +GA'nı telaffuz edilmeyişi sonucu ortaya çıktığı düşünülebilir:

Kızını korkup yüreği yarılma az kala. "Kızın koTkup yüreği yarılmaya az kalır."
Olaga kulluk etme çabıp. "Onlara hizmet etmeye koşup."
Meni bazarga satma çıkaracak. "Beni pazara satmaya çıkaracak."

d.+GAR

Yönelme halinin bu şekli sadece şahıs zamirlerinden o, işaret zamirlerinden bu, şu, şo(o) ve sora zamiri ne'den sonra kullanılır:

bugar"buna"
neger "neye"
ogar "ona"
şogar"ona"
şugar "şuna"

5. *Bulunma hali (Yer hal/yer geliş)*

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yerini ve zamanını bildiren isim halidir.⁸ Kumuk yazı dilinde kullanılan asıl bulunma hali eki +dA'dır.

at+da "atta"
avlak+da "avlakta"

⁸ Zeynep KORKMAZ, a.g.e., s. 29.

Kumuk Türkçesinde İsim Hâl Ekleri

deniz+de "denizde"

kolun+da "kolunda"

yer+de "yerde"

Bulunma hali 3. teklik şahıs iyelik ekinden sonra geldiğinde iyelik ekindeki "ir" sesi düşürülebilir:

ahın+da "ahirinde, sonunda"

bilegi+de "bileğinde"

Kumuk Türkçesinde bulunma hali üzerine kuvvetlendirme edatı olan ok geldiğinde de+ok>+dok şekli ortaya çıkar:

görgendok "gördüğünde"

Kumuk Türkçesinin ağızlarında geniz ünsüzleri olan m, n, n'den sonra bulunma hali eki geldiğinde bu ek +nA şekline dönüşür:

hamam+na "hamamda"

tañ+na "tanda"

tirmen+ne "değnilende"

Kumuk Türkçesinde yukarıdaki benzeşme örnekleri, yazı dilinde her iki şeklin kullanılmasıyla, aşağıdaki zamirlerin çekimlerinde görülmektedir:

men+de / men+ne "bende"

mun+da / mun+na "bunda"

on+da / on+na "onda"

sen+de / sen+ne "sende"

şun+da / şun+na "şunda"

6. Çıkma hali (göçüv halı / çıkış geliş)

Kelime gruplarında ve cümlede, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan isim halidir.⁹¹ Kumuk yazı dilinde çıkma hali eki +dAn'dır.

agaç+dan "ağaçtan"

kapusun+dan "kapısından"

⁹¹ Zeynep KORKMAZ, a.g.e.. s. 29.

Zeki Kaymaz

kay+dan "nereden"
mun+dan "bundan"

onnanlık+dan "ormanlıktan"
tuman+dan "dumandan"